

Unha nova estación rupestre ó aire libre en Baroña, Porto do Son (A Coruña)

JORGE GUITIÁN CASTROMIL*

XOÁN GUITIÁN RIVERA**

Sumario

Neste traballo os autores realizan unha aproximación a un novo grupo de gravados rupestres prehistóricos preto de Baroña, Porto do Son (Coruña). Logo de describir as figuras, trátase de establecer algunhas hipóteses sobre a antigüidade e o significado dos gravados e outras cuestións.

Abstract

In this work the authors offer an approach to new prehistoric rupestrian group of engravings near Baroña, Porto do Son (Coruña, Spain). After the description of the figures they try to establish many hypotheses about the antiquity and meaning of the engravings, and many other questions.

Nos últimos anos a vertente norte da Serra do Barbanza aparece como unha zona de constantes descubrimentos arqueolóxicos, algúns deles de notable interese. Neste contexto os petroglifos, ata hai menos dunha década practicamente inéditos nesta bisbarra, son obxecto de frecuentes publicacións nas que se informa de novos achados nun proceso moi semellante ó producido no entorno de Muros¹ ata a primeira metade dos anos oitenta.

Dentro da comarca do Barbanza o coñecemento da arte rupestre experimentou unha transformación radical a partir de 1979, publicándose interesantes estacións en Rianxo², Ribeira³, Porto do Son⁴, Boiro⁵ e Lousame⁶. Concretamente no concello de Porto do Son déronse a coñecer na última década diversas estacións, entre as que destacan pola complexidade das representacións a de Laxe da Sartaña (parroquia de Queiruga) e a de Braña de Pozas (parroquia de Noal).

OS GRAVADOS DE BAROÑA

Recentemente apareceu publicada nun folleto turístico⁷ de difusión local a fotografía dun petroglifo identificado como Petroglifo de Baroña, na que se observan diversas

***Jorge Guitián Castromil (Vigo) é Licenciado en Hª da Arte pola Univ. de Santiago e autor de diversos artigos de investigación. É asesor técnico da Xunta de Galicia.**

****Xoán Guitián Rivera (Santiago) cursou estudos de Hª da Arte na Univ. de Santiago e realizou diversos artigos de investigación. É funcionario da Univ. de Santiago.**

1 COSTA CALDERÓN, J. e FORMOSO ROMERO, Mª.J.: “Estación rupestre de Muros de Sampedro”. *Brigantium*. Vol. 1, 1980. Páxs. 71-82. // EIROA, J.J. e REY, P.: Guía de los petroglifos de Muros. Ed. Concello de Muros, 1984.

2 CES CASTAÑO, R., FERNÁNDEZ CASTRO, J.A. e PIÑEIRO HERMIDA, P.: “Un complexo de gravados rupestres en Rianxo-A Coruña”. *Brigantium*, Vol. 8, 1993/1994.

3 PEÑA SANTOS, A. de la, e VÁZQUEZ VARELA, J.M.: Los petroglifos gallegos. Grabados rupestres prehistóricos al aire libre de Galicia. Páx. 42.

4 CONCHEIRO COELLO, A. e GIL AGRA, Mª. D.: “A estación de grabados rupestres ao aire libre de Braña das Pozas (Porto do Son, A Coruña)”. *Minus*. II-III, 1993-1994. // SOTO, Mª.J. e REY, P.: “Una metodología de estudio para petroglifos. Resultados en Laxe da Sartaña”. *Gallaecia*, 14/15, 1996.

5 AGRAFOXO PÉREZ, X.: Prehistoria e arqueoloxía da Terra da Barbanza. Páxs. 143-144. // RÍOS PÉREZ, J.M.: Boiro, concejo gallego. Páxs. 49-51.

6 AGRAFOXO PÉREZ, X.: Op. cit. Páxs. 140-143.

7 Porto do Son. Galicia. Ed. Concello de Porto do Son, 1999.

representacións animais. A partir desta noticia comezamos un traballo de busca de novos gravados na zona que deu como froito o achado deste conxunto (Fig.1).

Localización e acceso

- Concello: Porto do Son (A Coruña)
- Parroquia: San Pedro de Baroña.
- Lugar: Entre os lugares da Igrexa e Vilar.
- Coordenadas: 42°42' 15" N - 9°00' 43" O.
- Mapa: Mapa Topográfico Nacional. Folla 119-IV (Porto do Son). Escala 1: 25.000

Partindo da igrexa parroquial de Baroña hai que coller unha pista estreita pero ben asfaltada que vai cara os lugares de Vilar e A Arnela, e que sae á esquerda da praza que na parte posterior da igrexa. Aproximadamente a 400 m. por esta pista atopamos unha curva pronunciada desde a que é moi visible un depósito de auga existente na propia ladeira, uns 100 metros máis abaixo de onde nos atopamos. Baixamos ata o depósito e deixándoo á nosa esquerda camiñamos uns 70 m. en dirección noroeste ata a zona onde a ladeira é máis escarpada. Aquí, na parte inferior dunha rocha case vertical de boas dimensións, atópanse os gravados.

Fig. 1.- Plano xeral de situación do petroglifo na península do Barbanza.

Descrición do conxunto e intento de análise

O conxunto aparece dominado pola figura do que semella ser un gran cérvido macho con cornamenta moi desenvolvida (as súas dimensións son 57 cm. entre as patas extremas e 82 cm. desde as patas dianteiras á punta do corno maior (Fig.2). Uns 14 centímetros máis arriba aparece a figura, moito máis erosionada, do que podería identificarse como outro cérvido de menor tamaño, probablemente unha femia (27 X 24cm). O enorme grao de erosión da superficie na que aparecen insculpidos os motivos, producida pola auga que nos meses de inverno escorre por ela, non permite adiviñar se a composición contaría con máis motivos, se ben na zona inferior da rocha aparecen uns trazos que poderían formar parte dun terceiro cérvido de dimensións semellantes ó que aparece na parte superior e que, en tal caso, identificaríase tamén cunha femia ou unha cría.

Así pois, no que poderíamos denominar, de acordo coa terminoloxía de E. Panofsky, unha análise a nivel pre-iconográfico, temos unha gran figura (o cervido macho) que semella rexe-la composición, rodeado por unha ou dúas figuras de menores dimensións que probablemente representen, como xa dixemos, a imaxe de dúas femias. Tódalas figuras aparecen en posición aproximadamente horizontal con respecto á liña de base.

En relación coas cuestións formais unicamente pode engadirse que, á marxe das naturais diferencias de tamaño entre machos e femias ou crias dunha mesma especie, parece que no conxunto estase a recurrir á utilización dunha perspectiva xerárquica na que o motivo principal (neste caso o macho), ademais de ocupar unha posición central, é representado

a unha escala maior que o resto dos motivos. Por outra banda hai que sinalar que, polo que pode observarse no que se conserva dos gravados, as figuras son representadas mediante un sistema de perspectiva en perfil absoluto, coa salvedade de que os órganos pares (patas e cornos neste caso) non aparecen representados unitariamente, senón que se plasman individualizados (duas patas, dous cornos) (Fig.3)

Tipoloxicamente pode engadirse que os cérvidos representados semellan pertencer ó tipo 1 da clasificación tradicional⁸, ou ó tipo 1.1 da máis recente clasificación proposta para as representacións de cuadrúpedos⁹ afastándose, xa que logo, do que se viña clasificando como cérvidos tipo Barbanza, algo que xa ocorrera coas representacións dos outros conxuntos de Porto do Son. Trátase dunha variante tipoloxica de ampla dispersión xeográfica, representada tanto en estacións costeiras (A Guarda, Cangas, Poio) como do interior (Cotobade, Campo Lameiro). En calquera caso hai que sinalar o mal estado de conservación dos gravados, que impide identificar axeitadamente tódolos trazos da composición orixinal polo que é difícil realizar unha adscripción formal absoluta.

Non é doado nunha composición tan sumaria tratar de establecer hipóteses ou explicacións de calquera outro tipo ou, por dicilo doutro xeito, tratar de achegarse a un nivel iconográfico primario mais ou menos válido, aínda que hai unha serie de elementos que nas análises doutras estacións veñen sendo interpretados a partir de convencións que permiten apuntar algunhas ideas de carácter elemental.

Nun primeiro lugar destaca a elección da rocha na que se gravan os motivos. Nun lugar tan abondosamente rochoso como os montes de Baroña, no que sería ben doado elixir rochas máis destacadas na paisaxe ou máis accesibles, a elección desta rocha concreta ten que responder a necesidades concretas relacionadas coa interpretación dos gravados.

O feito de que se escollera unha rocha plana e case vertical, situada na zona media da ladeira do monte e cun punto de vista privilexiado cara ó seu entorno entra dentro das convencións sinaladas por Vázquez Rozas¹⁰ para as rochas nas que aparecen gravados motivos animalísticos. Non é posible constatar, sen embargo, as hipóteses de Bradley,

Fig. 2.- Petroglifo de Baroña. Vista xeral.

8 PEÑA SANTOS, A. de la e VÁZQUEZ VARELA, J.M.: Op. cit. Páx. 39.

9 COSTAS GOBERNA, F.J.; HIDALGO CUÑARRO, J.M.; NOVOA ÁLVAREZ, P. e PEÑA SANTOS, A. de la : "Aproximación a las representaciones de cuadrúpedos en el grupo galaico de arte rupestre". Páx.58.

10 VÁZQUEZ ROZAS, R: "Los petroglifos gallegos: selección de su emplazamiento y selección de las rocas grabadas" Actas del XXII Congreso Nacional de Arqueología.

Criado e Fábregas¹¹ sobre a relación con lugares de paso de gando ou cabalos en liberdade dada a proximidade dos núcleos habitados e a conseguinte alteración do entorno pola acción humana.

A elección de rochas tendentes á verticalidade nas que as representacións animais aparecen cunha liña de base case horizontal, vense interpretando últimamente como un recurso que facilita a integración da representación na ladeira do monte dando a sensación de que os animais representados camiñan por ela¹². Aceptada esta hipótese as figuras aparecerían representadas avanzado en dirección sur. En xeral o aspecto da composición é estático, algo típico das representacións de cérvidos de gran tamaño¹³.

En relación co posible significado soamente queremos facer unha serie de apuntamentos ou suxestións. Parece evidente que a figura central é a representación dun cervido macho adulto, tanto pola súa cornamenta, moi desenvolvida, como polo seu tamaño con respecto á outra figura claramente identificable. A posición erguida da cabeza podería tratar de representar ó animal en actitude de bramido, propia da época de celo, durante a que o macho aínda conserva intacta a súa cornamenta.

Se aceptamos esta proposta, estaríamos fronte á representación dun cervo macho bramando na proximidade de femias en época de celo, en actitude semellante ós representados na Laxe da Rotea de Mendo (Campo Lameiro) ou en Laxe das Lebres (Poio)¹⁴. Aceptando que a outra (ou outras) figuras representadas, de menor tamaño, sen cornamenta e sen atributos sexuais recoñecibles, sexan representacións de exemplares femia, poderíamos estar perante a representación dunha escena totalmente natu-

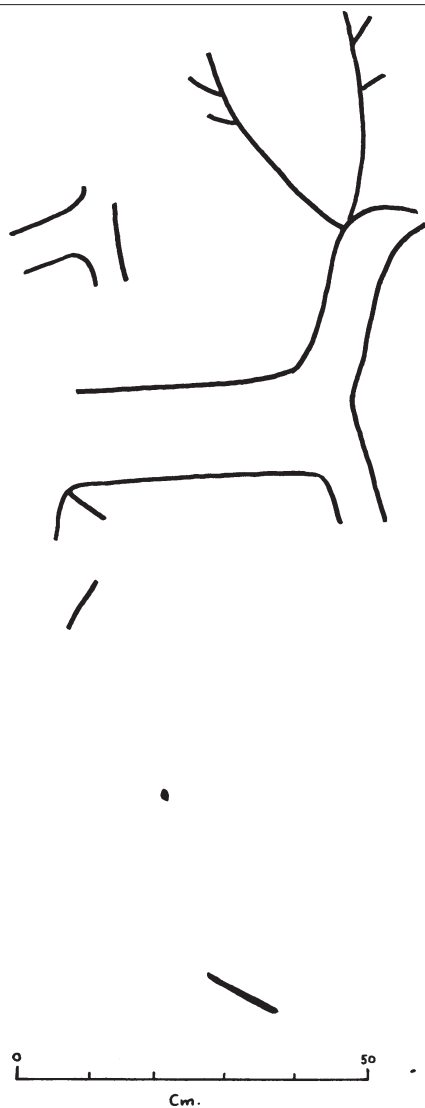

Fig. 3.- Petroglifo de Baroña.

11 BRADLEY, R.; CRIADO BOADO, F. e FÁBREGAS VALCARCE, R.: "Rock art and the prehistoric landscape of Galicia: the results of field survey 1992-1994" Proceedings of the Prehistoric Society, Nº61, 1995. Dos mesmos autores vid. tamén "Petroglifos en el paisaje: nuevas perspectivas sobre el Arte Rupestre Gallego". Minius, II-III, 1993-1994.

12 VÁZQUEZ ROZAS, R.: Op. cit.

13 FERNÁNDEZ PINTOS, J.: "La cronología del arte rupestre gallego. Estado actual de nuestros conocimientos". Actas del I Congreso Gallaecia. // 1988. SOTO, Mª J. e REY, P.: Op. cit.

14 PEÑA SANTOS, A. de la, e VÁZQUEZ VARELA, J.M.: Op.cit. Páxs. 47 e 51.

ralista, a plasmación do cortexo previo ó apareamento, escena frecuentemente identificada en estacións con representacións semellantes.

Non é posible remata-la análise iconolóxica da obra xa que, como se sinala na bibliografía¹⁵, actualmente carecemos dun coñecemento mínimo imprescindible da cultura na que se xestaron estas representacións, como para tratar de aventurar cal sería o significado último da imaxe. Temos, pois, que conformarnos con leva-la análise ata un segundo nivel, agardando que no futuro as investigacións permitan afondar máis.

En relación coa cronoloxía da representación, poucos son os datos, aínda hoxe, que permiten tratar de aventurar datas concretas. Desde as clasificacións tipolóxicas de Anati en 1968 é habitual dividir as representacións de cérvidos en dous grupos claramente diferenciados¹⁶. As figuras do conxunto de Baroña poderían enmarcarse dentro do grupo das representacións de cérvidos de gran tamaño e actitude hierática ós que, xeralmente, se lles da unha datación mais antiga que ós mais pequenos e dinámicos. Aínda que neste punto non existe consenso entre os distintos investigadores, todos coinciden en situar estes motivos nalgún momento entre o Epipaleolítico e a primeira Idade do Bronce, en datas arredor do 3000 a.c., sen que pareza posible na actualidade concretar máis esta datación.

Finalmente creemos que debe sinalarse a importancia que este novo conxunto cobra no seu contexto mais inmediato (comarca do Barbanza). Desde estacións xa clásicas como a de Cubeliños (Cespón, Boiro), ou a desaparecida de Axeitos (Oleiros, Ribeira) ata as publicadas recentemente de Laxe da Sartaña (Queiruga, Porto do Son), Braña das Pozas (Noal, Porto do Son) e os múltiples conxuntos de Rianxo (fundamentalmente na parroquia de Leiro), son moitas e moi variadas as representacións de cérvidos, de xeito que pode falarse de cérvidos tipo Barbanza (os de Axeitos e Laxe das Cabras, por exemplo), pero tamén de representacións que se corresponde cos outros tipos establecidos na clasificación de Peña Santos e Vázquez Varela¹⁷.

Os gravados de Baroña responden, formalmente, ós trazos xerais que poden observarse nas outras representacións de cérvidos da vertente norte da Serra, é dicir, esquematismo, carencia de dinamismo, estrutura compositiva identificable, etc. Cómpre chama-la atención sobre as considerables dimensións do gran cervo macho, excepcionais ata o momento neste concello e soamente comparables, nun entorno próximo, ás representacións de Laxe das Cabras. Creemos que o sector norte da Serra do Barbanza está a constituirse nunha área importante dentro do rupestre galego na que, probablemente, aparecerán novas estacións que veñan enriquecer o noso coñecemento deste tipo de manifestacións.

Sobre as fotografías

Á hora de realizar fotografías do petroglifo tivemos que enfrontarnos a un problema para o que non coñecemos unha solución plenamente satisfactoria. Dada a erosión dos motivos gravados e a orientación da rocha non era posible realizar un calco das figuras nin facer fotografías sen resaltar dalgún xeito os motivos.

Se ben somos conscientes da polémica que se ven producindo nas últimas décadas en torno ó método para a reprodución deste tipo de gravados enfrontámonos, neste caso,

15 Vid. ALONSO DEL REAL, C.: "Iconología del arte rupestre. Intento de una iconología del arte prehistórico" Actas de las I Jornadas de Metodología Aplicada a las Ciencias Históricas. Vol. I, 1975.

16 GONZÁLEZ REBOREDO, X.M.: "Actualidade dos estudos de arte rupestre galego" Grial, Nº 50. // VÁZQUEZ VARELA, J.M.: "Sobre la cronología de las representaciones de ciervos en el arte rupestre prehistórico gallego" Gallaecia, 1, 1975. // FERNÁNDEZ PINTOS, J.: Op. cit.

17 PEÑA SANTOS, A. de la e VÁZQUEZ VARELA, J.M.: Op. cit.

cunha serie de condicionantes, como o nivel de deterioro dos motivos, a orientación da rocha, a presenza de líques e outra flora que escurecen notablemente a superficie, etc. que impedían a meirande parte das técnicas propostas. Fronte á imposibilidade de levar a cabo o levantamento mediante algunha das técnicas máis sofisticadas ou que precisaban dun maior despregue técnico, optamos pola solución de perfila-los trazos con xiz.

A pesares dos inconvenientes deste método optamos por el xa que creemos que era a única vía ó noso alcance para poder reproducir os gravados de xeito satisfactorio. Tal como sinalan Soto e Rey¹⁸ creemos que se trata dun método lícito cando é empregado con fins investigadores ou divulgativos, e non con fins exclusivamente recreativos. Por outra banda optamos por perfila-los sucros con xiz húmida repasada coa xema dos dedos, método que ten demostrado a súa efectividade¹⁹, así como as facilidades que ofrece para un limpaado posterior pouco agresivo (consistente no soprado e na utilización de pinces brandos) que impide que os restos depositados nos sucros faciliten o proceso erosivo.

BIBLIOGRAFÍA

- AGRAFOXO PÉREZ, X.: Prehistoria e arqueoloxía da Terra da Barbanza. Ed. Concello de Noia: Noia, 1986
- ALONSO DEL REAL, C.: "Iconología del arte rupestre. Intento de una iconología del arte prehistórico". Actas de las I Jornadas de Metodología Aplicada a las Ciencias Históricas. Vol. I (Prehistorie e Historia Antigua). Santiago, 1975.
- BRADLEY, R.; CRIADO BOADO, F. e FÁBREGAS VALCARCE, R.: "Petroglifos en el paisaje: nuevas perspectivas sobre el Arte Rupestre gallego". Minus, II-III, 1993/1994. Páxs. 17-28.
- BRADLEY, R.; CRIADO BOADO, F. e FÁBREGAS VALCARCE, R.: "Rock art and the prehistoric landscape of Galicia: the results of field survey 1992-1994". Proceedings of the Prehistoric Society, Nº61, 1995. Páxs. 347-370.
- CES CASTAÑO, R.; FERNÁNDEZ CASTRO, X.A. e PIÑEIRO HERMIDA, P.: "Un complexo de gravados rupestres en Rianxo-A Coruña". Brigantium, Vol. 8, 1993/1994. Páxs. 199-244.
- CONCELLO DE PORTO DO SON: Porto do Son. Galicia. 1999 (folleto turístico distribuído nas oficinas de turismo do concello).
- CONCHEIRO COELLO, A. e GIL AGRA, Mª. D.: "A estación de grabados rupestres ao aire libre de Braña das Pozas (Porto do Son, A Coruña)". Minus, II-III, 1993/1994. Páxs. 7-15.
- COSTA CALDERÓN, J. e FORMOSO ROMERO, Mª. J.: "Estación rupestre de Muros de Sampedro". Brigantium, Vol. 1, 1980. Páxs. 71-82.
- COSTAS GOBERNA, F.J.; HIDALGO CUÑARRO, J.M.; NOVOA ÁLVAREZ, P. e PEÑA SANTOS, A. DE LA: "Aproximación a las representaciones de cuadrúpedos en el grupo galaico de arte rupestre". En COSTAS GOBERNA, F.J. e HIDALGO CUÑARRO, J.M. (Coord.): Los motivos de fauna y armas en los grabados prehistóricos del continente europeo. Arqueología divulgativa, Nº3. Ed. Asociación arqueológica viguesa. Vigo, 1997.
- EIROA, J.J. e REY, P.: Guía de los petroglifos de Muros. Ed. Concello de Muros: Muros, 1984.
- FERNÁNDEZ PINTOS, J.: "La cronología del arte rupestre gallego. Estado actual de nuestros conocimientos". Actas do I Congreso Gallaecia. A Guarda, 1988.
- GONZÁLEZ REBOREDO, X.M.: "Actualidade dos estudos de arte rupestre galego". Grial, Nº50, Outubro-Dembro, 1975. Páxs. 429-439.
- PEÑA SANTOS, A. DE LA, e VÁZQUEZ VARELA, J.M.: Los petroglifos gallegos. Grabados rupestres prehistóricos al aire libre en Galicia. Eds. do Castro: Sada, 1979.
- SOTO, Mª. J. e REY, J.: "Una metodología de estudio para petroglifos. Resultados en Laxe da Sartaña". Gallaecia, 14/15, 1996. Páxs. 197-221.
- VÁZQUEZ ROZAS, R.: "Los petroglifos gallegos: selección de su emplazamiento y selección de las rocas grabadas". Actas del XII Congreso Nacional de Arqueología. Vigo, 1993. Editadas en 1995.
- VÁZQUEZ VARELA, J.M.: "Sobre la cronología de las representaciones de ciervos en el arte rupestre prehistórico gallego". Gallaecia, 1, 1975. Páxs. 79-87.

18 SOTO, MªJ. e REY, P.: Op. cit. Nota 4.

19 CES CASTAÑO, R.; FERNÁNDEZ CASTRO, X.A. e PIÑEIRO HERMIDA, P.: Op. cit.